

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA NECRÒPOLIS MEDIEVAL DE SANT FRANCESC DE MONTBLANC

Joan J. MENCHON I BES

Al mes de febrer de 1995, l'empresa Codex-Arqueologia i Patrimoni va realitzar una intervenció arqueològica d'urgència a les obres que la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya projectava a la plaça de Sant Francesc de Montblanc¹.

L'objectiu era el seguiment de les rases que calia obrir per a la instal·lació dels serveis de clavegueram, derivats de la nova urbanització de la plaça. Aquesta va tenir com a resultat la localització i la posterior documentació, prèvia excavació sistemàtica, de part d'una necròpolis baix

1. La resolució de la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat, de 24 de febrer de 1995, que atorgava el corresponent permís a qui subscriu, entre els dies 26 de febrer i 15 de març. Hem d'agrair l'inestimable ajut d'un seguit de persones que d'una forma o altra van contribuir a fer que l'excavació de la necròpolis arribés a bon terme. En primer lloc als auxiliars i als caps de colla de l'empresa Codex: A. Romero, D. Mota, F. Blanco, F. Palma, J. Albacete, J. Ballester, J. Valero E., J. Valero G., J.L. Roca, J.M. Folch, P. Izquierdo, la seva gerent Cristina Benet, per la confiança dipositada i al col·lega Josep Maria Pucho. També a l'arqueòloga territorial Maria Teresa Miró, el cap de servei Ramon Ten i l'actual cap de secció, Margarida Genera; a l'arquitecta directora de l'obra, Montserrat Adroer, a l'empresa adjudicatària, Emcofa, i al senyor Josep, de l'empresa subcontractada. No volem oblidar la inestimable ajuda d'alguns membres de la brigada municipal i del Museu de Montblanc, en especial del seu director, Maties Solé, la conservadora, Dolors Mestres, i del personal que hi treballa, el senyor Moix i la senyora Serra Canela. També agraeixo les aportacions i els comentaris de Jaume Felip, Biel Serra, Josep Maria Porta i M. Adserias. Un record per a Pere Mestre i per a la paciència del montblanquins.

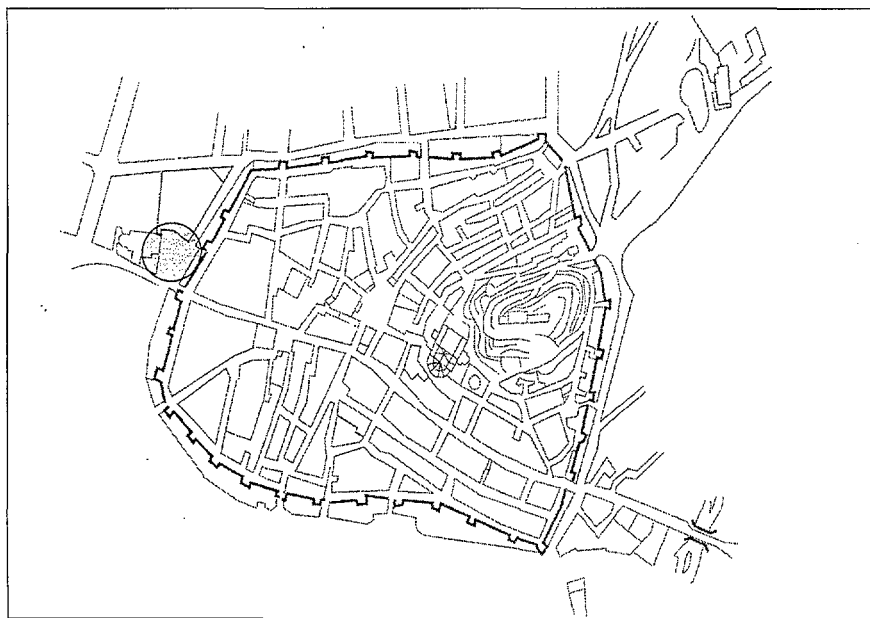
medieval que es relacionava amb el convent de Sant Francesc, als afores de la vila medieval de Montblanc (MENCHON 1995: 492-493).

SITUACIÓ I PRECEDENTS

La plaça i el convent de Sant Francesc es troben al sud de les muralles de Montblanc, al costat de l'antiga carretera o camí ral de Tarragona. El convent, de factura gòtica, es documenta per primera vegada abans del 1238.

Palau i Dulcet defensa la fundació del monestir durant el segle XIII, partint de la base d'un interessant document. En efecte, de l'arxiu parroquial de la Guàrdia dels Prats procedeix el testament d'Elisenda de Falchs, castlana del lloc, que el menciona; corria l'any 1253 (PALAU 1930, citat també en LIAÑO 1976: 141). Feliu de la Peña ens diu que el convent va ser bastit entre els anys 1266-1287 però no parla de l'església (MORERA s/a: 525 i ss).

Tal com esmenten Dalmases i José Pitarch, al testament de Berenguer de l'Aguda, del 21 de maig de 1238, hi consta una donació per a l'obra de l'església. Aquesta data que sembla que pot datar la construcció del temple no s'adiu, però, amb la cronologia que els historiadors de l'art li atribueixen. Hi consta també que el 1330 hi havia un altar dedicat a sant Macià, fet que

1. Situació de l'excavació en el nucli de Montblanc

per Liaño representa ja la consagració de l'església. L'any 1387, gaudia de protecció reial, doncs l'infant Martí, a l'ensens duc de la vila, concedeix un privilegi al convent i a l'església, que es recull als annals de l'ordre (DALMASES/JOSÉ PITARCH 1985; GINÉ 1989: 125-143; PALAU 1930, 1931: 104; LIAÑO 1976, 125-143).

Per aquesta autora, al llarg dels segles XIV i XV l'edifici va tenir diferents ampliacions i reformes com les capelles laterals entre els contraforts. En aquest període el convent va pertànyer a la custòdia de Lleida, raó per la qual no consta a la Visita Pastoral del 1450.

Es tracta d'una església de nau sala, amb capçalera i capelles laterals afegides posteriorment i coberta de fusta sobre arcs diafragmàtics. Si bé l'absis primitiu i la coberta de fusta són típics de les esglésies franciscanes del segle XIII, el motllurat dels arcs diafragmàtics i les columnetes que baixen d'aquests s'han de relacionar amb obres ja de principi del segle XIV, com la capella de Santa Àgata de Barcelona o l'església de Sant Joan de Vilafranca del Penedès.

Veiem doncs que hi ha una certa problemàtica cronològica en datar l'edifici, de manera que hom també l'ha fixat cap al 1253 o en el període 1266-87, data que Feliu de la Peña dóna per a la construcció del convent. El fet ha dut a pensar alguns historiadors que l'actual temple de principi del segle XIV tindria un precedent romànic, del segle XIII, cosa que va portar, tal com es pot llegir en els retalls de premsa, a defensar, sense arguments sòlids, la idea de l'existència de restes romàniques a la plaça de Sant Francesc.

PLANTEJAMENT DE LA INTERVENCIÓ

Els treballs arqueològics duts a terme a la plaça de Sant Francesc es van centrar, en un principi, en el seguiment de les obres que s'hi realitzaven. Ara bé, l'aparició de restes humanes a una rasa que s'obria davant de la façana de l'església va motivar que aquesta s'excavés manualment, tot documentant un important conjunt d'enterraments baix medievals (sector 1000). A més, es va documentar un mur, tal vegada tanca del cementiri al bell mig de la plaça; i es van realitzar alguns sondejos a peu de façana de l'església per tal de documentar la possibilitat d'una escala d'accés a l'església.

ANTECEDENTS

Abans d'aquesta intervenció arqueològica el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va realitzar una excavació sota la direcció de Xavier Dupré amb la intenció de localitzar el paviment original de l'església i delimitar la superfície i la situació del claustre, tal com es desprèn del corresponent informe (DUPRÉ 1983; 1985).

RESULTATS

A la zona de la rasa davant de l'església (sector 1000) es van localitzar els enterraments que ens ocupen. L'excavació va mostrar com sota un estrat superficial (UE 1001²) apareixia el nivell del cementiri (UE 1002) i sota seu, el nivell geològic d'argila (UE 1003) o de pinyolenc (UE 1046) on s'han obert els enterraments.

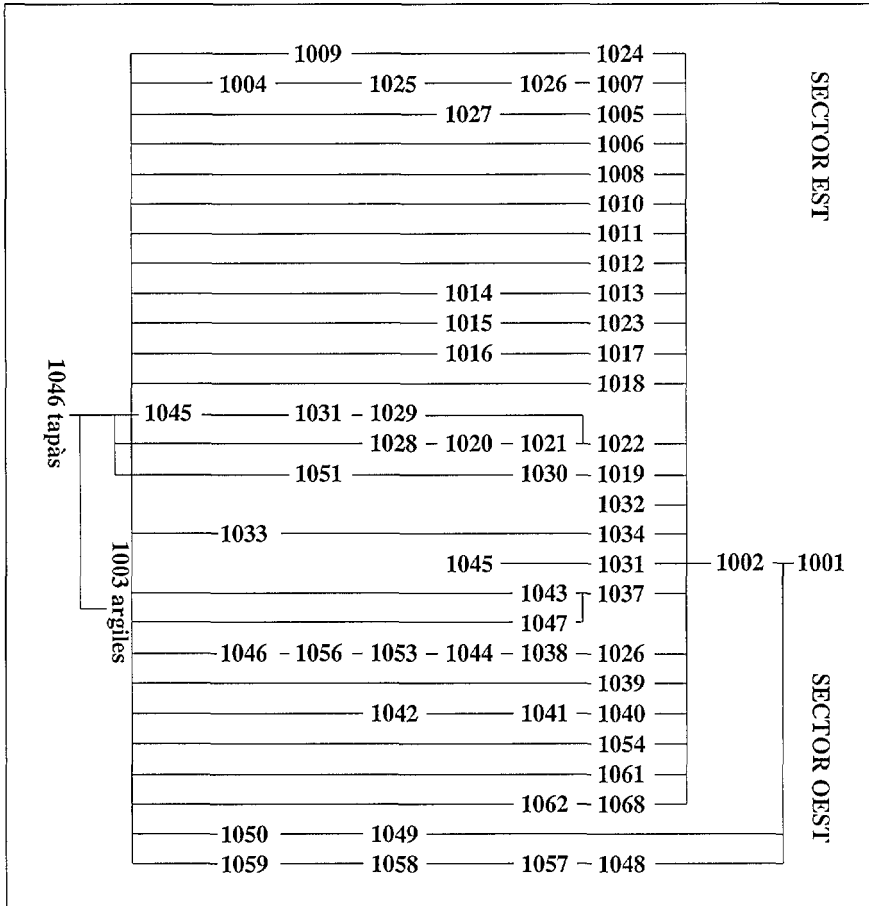

Figura 3. Diagrama estratigràfic de l'excavació

2. UE = unitat estratigràfica, nom genèric que es dóna als elements i als estrats que apareixen en una excavació. Pot ser un mur, un paviment, un sòl, un estrat, etc.

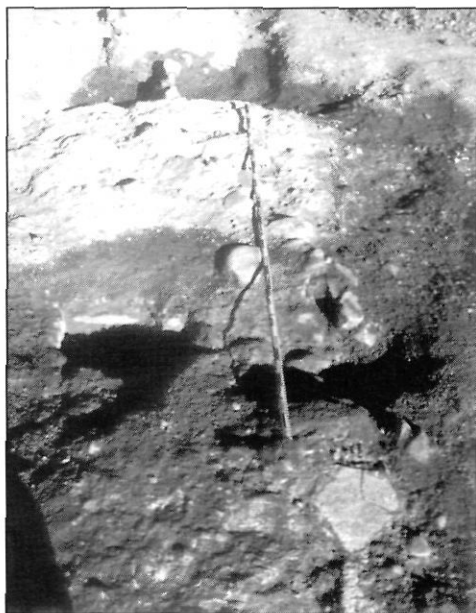
També s'han estudiat algunes restes arquitectòniques que cal relacionar amb l'església, com el possible mur de tanca del fossar, i un d'anterior a aquest. Dos sondejos oberts als costats de la façana de l'església es van obrir amb la intenció de conèixer l'estructura de la porta d'accés i la relació dels enterraments amb el temple. Malaguanyadament la zona estava molt remoguda per obres realitzades en aquest segle.

Figura 4. Vista de les estructures localitzades al sondeig 1. Es tracta d'un mur medieval possiblement anterior al cementiri

Figura 5. Vista del mur de tanca del fossar, UE 1066

Figura 6. Detall de la porta UE 1069, oberta al mur 1066. Versemblantment es tracta de la porta d'accés al cementiri

ESTUDI DELS ENTERRAMENTS

Quant a les evidències que s'han relacionat amb la necròpolis medieval, hem pogut diferenciar i estudiar un total de 45 unitats funeràries³. Es tracta d'un conjunt d'enterraments orientats majoritàriament est-oest, amb la capçalera mirant a sol ixent, tot i haver-hi alguna orientació nord-sud. Les deposicions es fan generalment dins d'una fossa de capçalera tendent a la forma recta i peus arrodonits. La posició dels esquelets és la típica: decúbit supí, amb diferents variacions quant a la posició del crani, els braços i els peus. Pràcticament no s'ha localitzat cap material dins de les tombes, excepte una moneda de billó de Jaume II, una sivella i algun bocí de ceràmica medieval. Són força els casos de superposició de tombes i disposem també d'inhumacions secundàries, altrament conegudes com desenterraments o osseres.

Figura 7. Vista de l'est del sector 1000 durant l'excavació

Figura 8. Vista de l'oest del sector 1000 durant l'excavació

3. UF= unitat funerària, que comprèn els elements que formen l'enterrament: fossa, esquelet, aixovar i dipòsit funerari, farciment de terra de la fossa. S'assimila al ja esmentat terme d'UE.

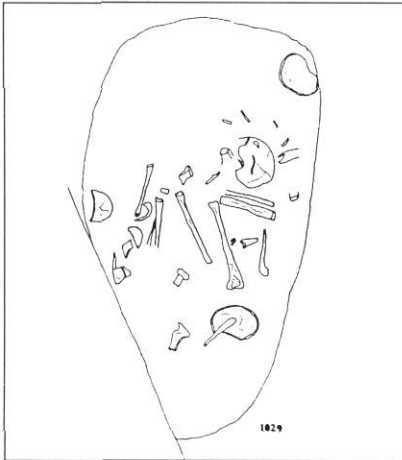
Tipologia

Els sebolliments detectats en la necròpolis de Sant Francesc s'han de classificar dins del que coneixem com enterraments en fossa, és a dir, tombes obertes directament al terreny. N'hi haurien dos tipus:

- els enterraments d'un o més individus
- els desenterraments o les deposicions secundàries, és a dir, restes d'altres enterraments dipositades en fosses, talment coneguts com osseres.

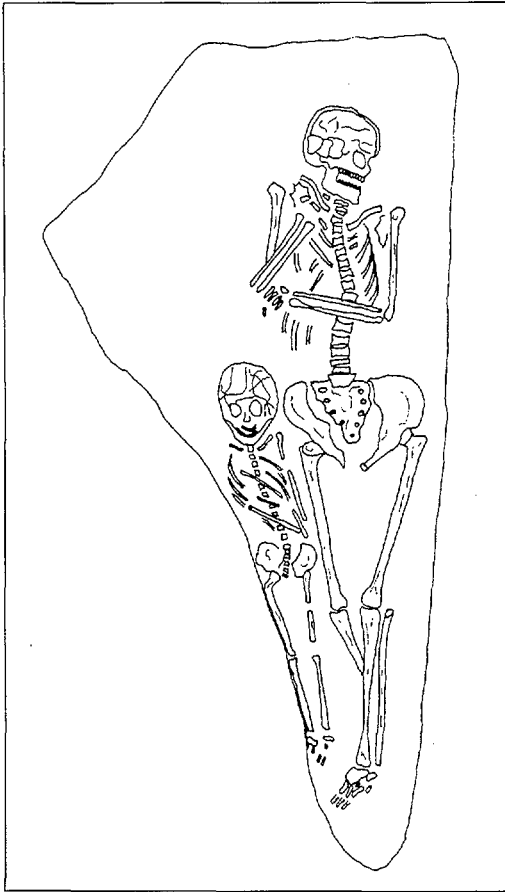

Figura 9. Un exemple d'enterrament, UF 1005. Tomba de capçalera recta i peus arrodonits, on se sebolleix un individu adult en posició de decúbit supí. El cap de l'esquelet es troba girat a l'esquerra i avall, els braços creuats sobre el pit i les cames paral·leles. S'orienta W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

Figura 10. Un exemple de desenterrament o ossera, UF 1029 (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni)

Entre els enterraments, diferenciem els d'adults i els infantils⁴. El percentatge dels primers és aclaparador en relació als segons. És interessant l'enterrament 1032, on localitzem un esquelet infantil i un d'adult⁵ —segurament mare i fill— en decúbit supí. L'adult està amb el cap mirant a l'esquerra, el braç dret sobre el tòrax, l'esquerre sobre l'abdomen, el cos entregirat i els peus junts; l'infant és en decúbit supí forçat, amb el cap mirant al cel.

Figura 11. Un dels enterraments més interessants és la UF 1032, on es van localitzar dos esquelets, un d'infantil i un d'adult, possiblement mare i fill. La fossa té capçalera recta i peus arrodonits. La mare (UF 1032a) és en decúbit supí, el crani mira a l'esquerra, el braç dret és sobre el pit, i l'esquerre sobre l'abdomen, les cames són entrecreuades, s'orienta W-E. L'infant (UE 1032b) és en decúbit supí, bé que d'una forma forçada, quasi un decúbit lateral; el cap és en posició zenital, les mans són juntes sobre el pubis i les cames paral·leles; s'orienta W-E. En ser un enterrament doble la forma de la fossa és una mica diferent a la dels altres i els esquelets, en adaptar-se a un espai menor, adopten una posició més forçada que en altres casos (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni)

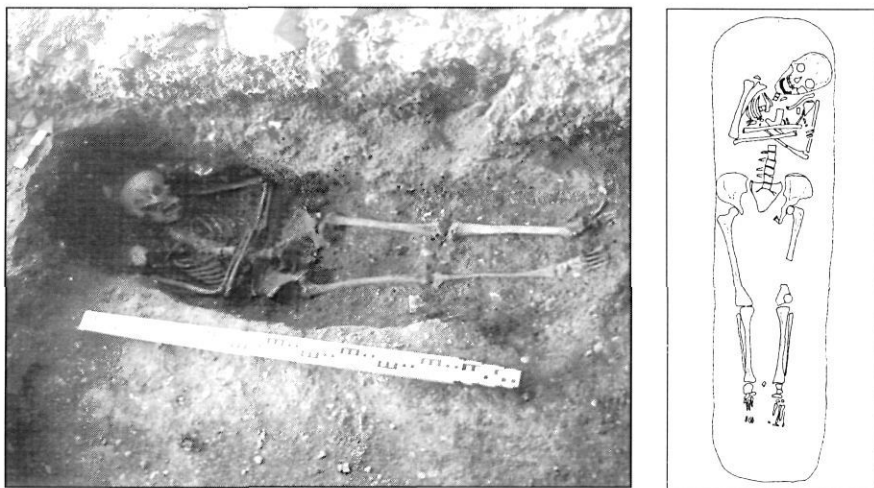
4. Hi ha un total de 38 enterraments d'adults, 4 infantils, 5 desenterraments o osseres, 3 fosses buides i 1 que no s'ha pogut excavar.

5. A efectes estadístics, els hem comptabilitzat individualment

Disposen també de cinc desenterraments i tres fosses buides, tal vegada obertes en el seu moment i mai utilitzades.

Si ens referim a la capçalera de la fossa⁶, podem observar que hi ha dues clares tendències a l'hora d'obrir-les: una, predominant, de tipus recte, i una segona de tipus arrodonit. Els altres casos es corresponen a enterraments afectats per l'obertura d'altri i a un cas —irregular— que es correspon a una ossera. Observem, doncs, que tipològicament parlant no hi ha gaire diferència entre enterraments i fosses.

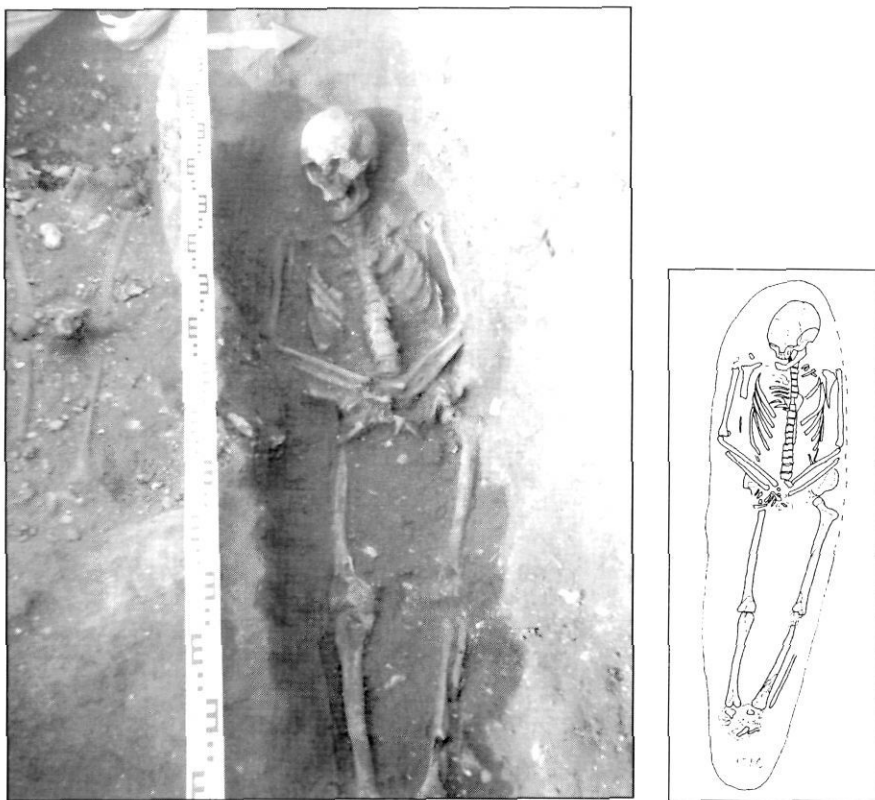
Pel que fa als tipus de peus, la immensa majoria correspon als arrodonits, de manera que bona part de les fosses són de capçalera recta i peus arrodonits. Quant als peus irregulars, els hem de relacionar amb els desenterraments⁷.

Figura 12. Unitat funerària 1006. És un individu adult enterrat en decúbit supí. La fossa és de capçalera i peus rectes. Quant a l'esquelet, el cap és girat a l'esquerra i avall, els braços es creuen sobre el pit i les cames són paral·leles; s'orienta W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

6. 24 casos de capçalera recta, 17 d'arrodonida, 6 indeterminades, 2 de perdudes, 1 irregular i 1 no vista.

7. Arrodonits, 29 casos; rectes, 12 casos; indeterminats, 6; irregular, 1; perduts, 2; no vist, 1.

Figura 13. Unitat funerària 1010. Com en la majoria de casos, ens trobem amb un individu adult dipositat en decúbit supí. El crani es disposa girat a la dreta i avall, les mans juntes sobre el pubis, les cames convergents i els peus junts. La fossa té capçalera i peus arrodonits. S'orienta W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

Com és usual en el món funerari medieval, especialment quan relacionem enterraments amb esglésies, tant les fosses gairebé en la seva totalitat com les osseres són disposades amb la capçalera a ponent i els peus a orient, la típica posició E-W, o W-E per ser més exactes⁸.

Si observem l'orientació en graus respecte al nord magnètic, veiem que predomina la de 80°, de manera que no podem establir una oscil·lació de

8. N-S, 1 cas; S-N, 1 cas; W-E, 49 casos.

graus d'acord amb la teoria de l'arc solar⁹. Aquesta determina les variacions segons la posició del sol al llarg de l'any, fenomen estudiat en diferents necròpolis medievals. Fet que s'explica, al nostre parer, perquè realment l'orientació està més influenciada pels condicionants topogràfics que per l'orientació respecte al sol, segons l'estació. La façana de l'església de Sant Francesc té una orientació de 80° N, la mateixa que la majoria d'enterraments. El fet no és pas un cas aïllat. Kliemann observa la mateixa cosa en diferents casos d'època romànica: Santa Maria de Sorba (Berguedà), Sant Pere de Casserres o Santa Maria de Lluçà a Osona (KLIEMANN 1988: 495-500).

Posició de l'esquelet

Els enterraments localitzats que mostren el o els esquelets en posició primària, és en el típic decúbit supí¹⁰. En els casos dels desenterraments, no hi ha ni posició ni relació anatòmica.

Els cranis es van trobar majoritàriament mirant a la seva esquerra, tot seguit, els que miren al cel, en posició zenital, després els que miren a la dreta¹¹.

Els braços predominantment es troben plegats i junts sobre l'abdomen, amb diferents variacions: sobre el pit; sobre l'abdomen. Pocs són els casos amb els braços junts sobre l'abdomen, el pubis o paral·lels al cos¹².

Quant a les cames, bàsicament les trobem estirades, paral·leles entre si, i un conjunt de casos en què convergeixen als peus, que són junts¹³.

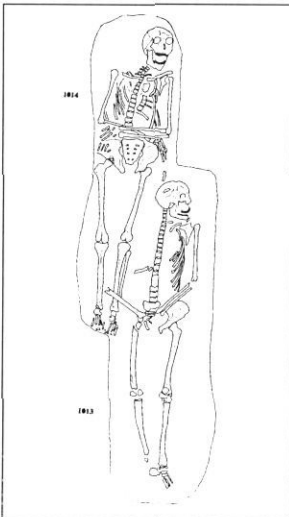
9. 0° 1 tomba; 060°, 3; 062°, 1; 065°, 1; 070°, 3; 075°, 1; 078°, 1; 080°, 32; 090°, 2; 095°, 1; 100°, 3; 175°, 1; 340°, 1. Ens referim a orientació respecte al nord magnètic. Quant a això, si bé el nord magnètic ha variat durant els segles, l'oscil·lació entre l'edat mitjana i l'actualitat no es coneix pel cas de Catalunya, però l'orientació de les tombes de l'Esquerda, Roda de Ter, fa pensar que és mínima (OLLICH 1982: 105-147). De tota manera, poca cosa importa en el nostre cas, car les tombes tenen la mateixa orientació que la façana de Sant Francesc, que és la que realment condiona els enterraments.

10. Decúbit supí, 42 casos; remenats, 5 casos; tombes buides, 3; no vistes, 1.

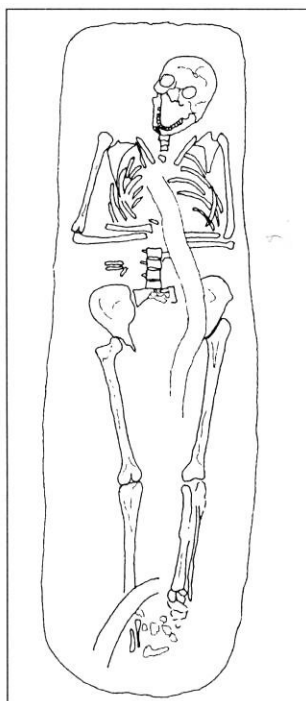
11. Cap en posició sagital, 1; cap en posició zenital, 7; cap girat a la dreta i avall, 1; cap girat a l'esquerra i avall, 1; cap girat a l'esquerra, 1; cap mira a l'esquerra, 11; cap mira a la dreta, 7; cap orientat a la dreta i avall, 3; inexistent, 3; no conservat, 9; no visible, 2; remenat, 5.

12. Braç dret sobre el pit, 1; braç dret sobre el pit, l'esquerre sobre l'abdomen, 2; braç esquerre sobre l'abdomen, el dret sobre l'esquerre, 1; braços creuats sobre el pit, 1; braços flexionats i en creu, 1; braços junts sobre l'abdomen, 14; braços paral·lels al cos, 2; inexistent, 3; mans juntes sobre el pubis, 6; mans juntes sobre l'abdomen, 2; no conservat, 12; no visible, 1; remenat, 5.

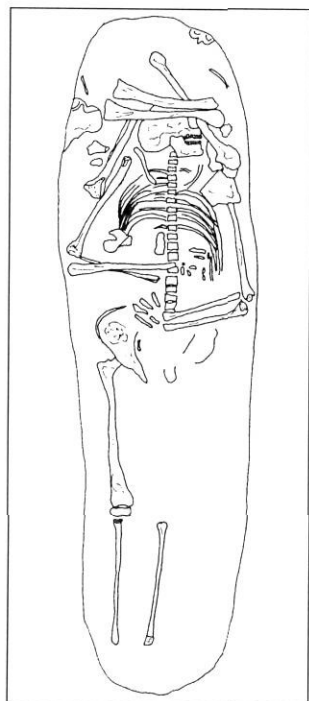
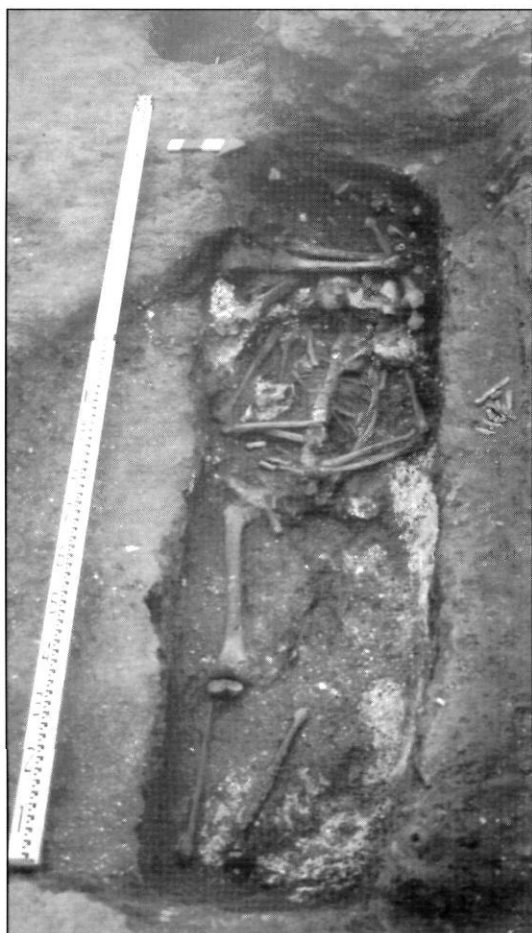
13. Cames convergents, peus junts, 12; cames entrecruades, 1; cames paral·leles, 23; inexistent, 3; no conservades; 6; no visibles, 1; remenades, 5.

Figura 14. Unitats funeràries 1013 i 1014. La primera és un individu adult en decúbit supí; el crani es troba mirant a l'esquerra, les mans juntes sobre el pubis i les cames convergents, amb els peus junts. La capçalera de la tomba és recta, així com els peus, i s'orienta W-E. La segona és també un individu adult en decúbit supí, dins una fossa de capçalera i peus rectes, orientada W-E. Quant a l'esquelet, el cap és girat a l'esquerra, els braços junts sobre l'abdomen i les cames paral·leles. La proximitat entre les dues tombes s'explica per una raó d'aprofitament de l'espai, de manera que la UF 1013 talla la 1014 i, per tant, és posterior, i veiem que el braç dret de la primera està sobre la cama esquerra de la segona (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor).

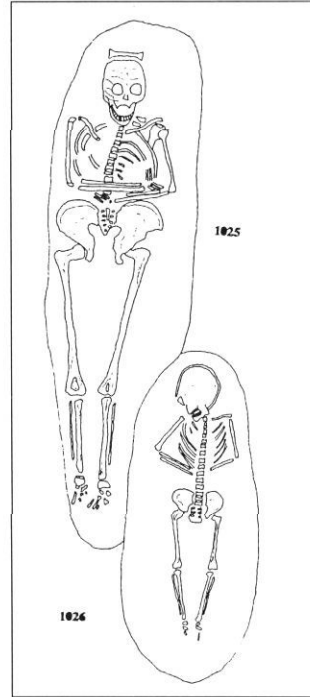

Figura 15. Unitat funerària 1012. Individu adult dipositat en decúbit supí, amb el crani en posició zenital, mans juntes sobre l'abdomen i cames convergents, amb els peus junts; la fossa és de capçalera i peus rectes i s'orienta W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

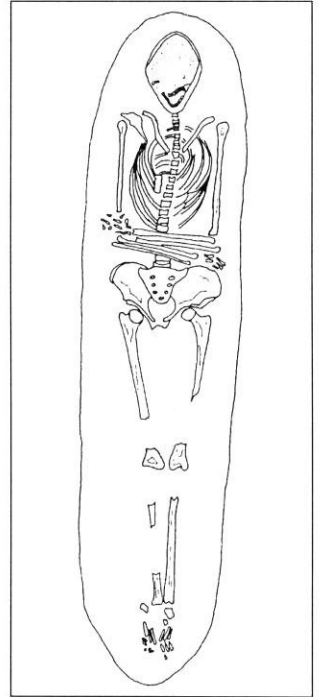

Figura 16. Unitat funerària 1023. Aquesta tomba té com a element més interessant la localització d'una capa de calç sobre aquesta, i sobre l'esquelet diferents ossos procedents d'un sebolliment anterior. El fet indica clarament com un enterrament és aprofitat per diferents membres del mateix grup familiar, segurament, i les despulles dels individus enterrats anteriorment, tornen a ser inhumades a la mateixa fossa. L'esquelet localitzat sota la capa és el d'un individu adult en decúbit supí; el cap mira a l'esquerra, els braços són junts sobre l'abdomen i les cames, paral·leles. La fossa és de capçalera i peus arrodonits i s'orienta W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

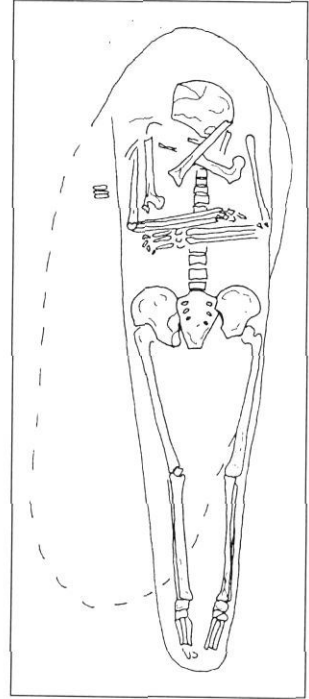

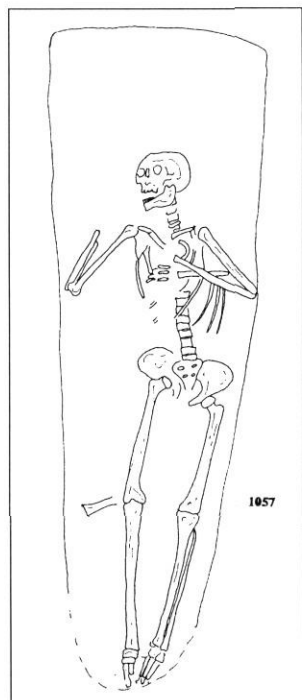
Figura 17. Unitats funeràries 1025 i 1026. Com en el cas de les unitats 1013 i 1014 ens trobem amb una superposició de dos enterraments, de manera que podem veure com la fossa de la UF 1026 talla la de la UF 1025. Aquesta conté un individu en decúbit supí, cap en posició zenital, braços junts sobre l'abdomen i cames paral·leles. La fossa té capçalera i peus arrodonits i s'orienta W-E. Quant a la UF 1026, és un infant en decúbit supí, amb el cap que mira a la dreta, mans juntes sobre l'abdomen i cames paral·leles; fossa de capçalera i peus arrodonits i orientada W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

Figura 18. Unitat funerària 1034. És un dels pocs enterraments orientats N-S. Individu adult en decúbit supí; l'esquelet mostra el crani en posició zenital, braços junts sobre l'abdomen, cames convergents i peus junts; fossa de capçalera i peus arrodonits (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

Figura 19. Unitat funerària 1044. Com en el cas de la UF 1032, observem que l'aprofitament de la tomba ha dut a replegar els ossos d'enterraments anteriors i dipositar-los al voltant de la capçalera de la fossa, com en el cas descrit anteriorment. Així ens trobem amb un individu adult dipositat en decúbit supí, amb crani que mira a l'esquerra, braços junts sobre l'abdomen i cames paral·leles; fossa de capçalera i peu arrodonits, i orientada W-E (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

Figura 20. Unitat funerària 1057. Tenim ací un individu adult enterrat en decúbit supí. El cap mira a la dreta, els braços són flexionats i creu i les cames convergents, amb els peus junts. La fossa té capçalera recta i els peus arrodonits, i s'orienta W-E. L'estranya posició dels braços fa pensar que si no es tractés d'un catalèptic enterrat en vida (dibuix Codex-Arqueologia i Patrimoni; fotografia, autor)

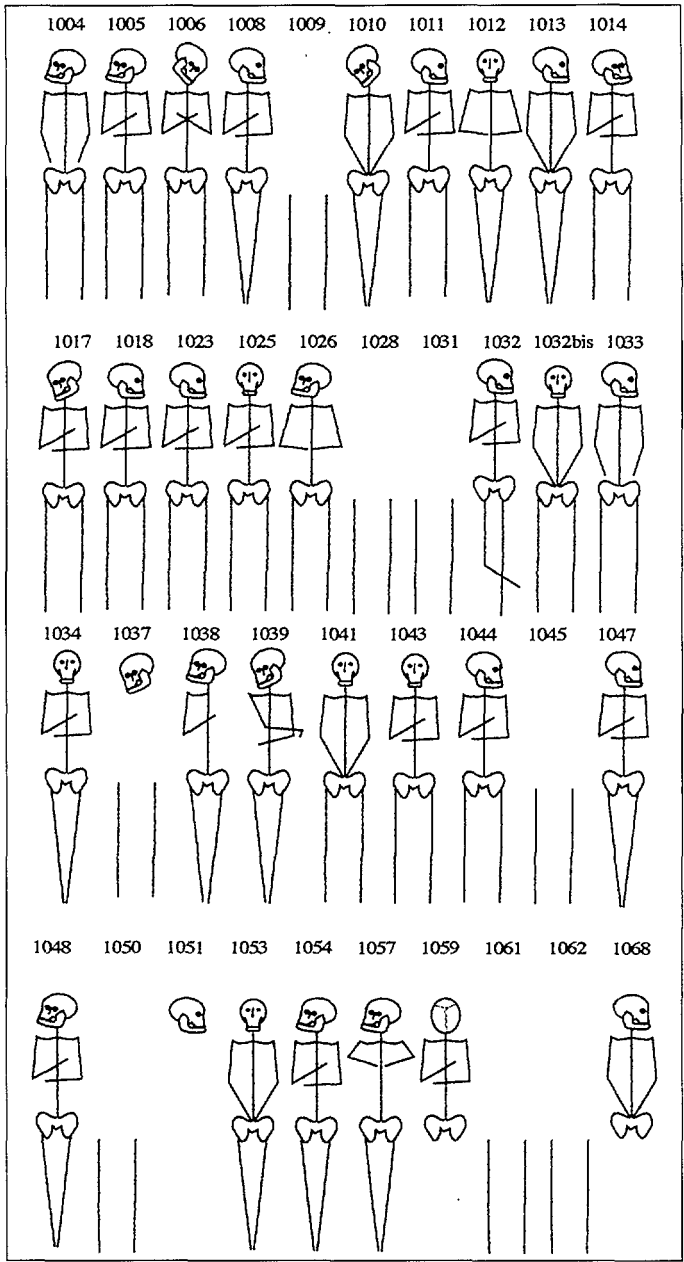

Figura 21. Quadre de les posicions dels enterraments de la necròpolis de Sant Francesc

Figura 22. Quadre tipològic dels enterraments de la necròpolis de Sant Francesc

UF	TIPUS	POSICIÓ	CAP	POSICIÓ BRAÇOS	POSICIÓ CAMES	CAP- ÇAL	PEUS	ORI- ENT.	° N	AIXO- VAR
1004	adult	D.S.	mira a la dreta	paral·lels al cos	paral·leles	recte	arrod.	W-E	65°	£
1005	adult	D.S.	mira a la dreta	junts sobre l'abdomen	paral·leles	recte	arrod.	W-E	100°	£
1006	adult	D.S.	girat a l'esquerra i avall	creuats sobre el pit	paral·leles	recte	rectes	W-E	80°	£
1007	fossa	buit	£	£	£	recte	rectes	W-E	80°	£
1008	adult	D.S.	mira a l'esquerra	junts sobre l'abdomen	convergens, peus junts	recte	rectes	W-E	80°	moneda
1009	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	recte	arrod.	W-E	80°	moneda
1010	adult	D.S.	girat a la dreta i avall	mans juntes sobre el pubis	convergens, peus junts	arrod.	arrod.	W-E	75°	£
1011	adult	D.S.	mira a l'esquerra	braç dret sobre el pit, esquerre sobre l'abdomen	paral·leles	recte	rectes	W-E	78°	£
1012	adult	D.S.	posició zenital	mans juntes sobre l'abdomen	convergens, peus junts	recte	rectes	W-E	90°	£
1013	adult	D.S.	mira a l'esquerra	mans juntes sobre el pubis	convergens, peus junts	recte	rectes	W-E	80°	£
1014	adult	D.S.	girat esquerra	junts sobre l'abdomen	paral·leles	recte	rectes	W-E	80°	£
1015	fossa	buit	£	£	£	irr.	irr.	W-E	80°	£
1016	fossa	buit	£	£	£	recte	?	W-E	70°	£
1017	adult	D.S.	orientat a la dreta i avall	junts sobre l'abdomen	paral·leles	recte	rectes	W-E	70°	£
1018	adult	D.S.	mira a l'esquerra	junts sobre l'abdomen	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	fragm. bronze
1023	adult	D.S.	mira a l'esquerra	junts sobre l'abdomen	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	£

UF	TIPUS	POSICIÓ	CAP	POSICIÓ BRAÇOS	POSICIÓ CAMES	CAP. ÇAL	PEUS	ORI- ENT.	° N	AIXO- VAR
1023	desent.	remenat	remenat	remenat	remenades	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1024	adult	D.S.	no visible	no conservat	no conservades	arrod.	arrod.	W-E	80°	
1025	adult	D.S.	posició zenital	juntis sobre l'abdomen	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1026	infant	D.S.	mira a la dreta	mans juntis sobre l'abdomen	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1027	no vist	no vist	no visible	no visible	no visibles	no vist	no vist	W-E	80°	E
1028	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	?	rectes	W-E	80°	E
1029	desent.	remenat	remenat	remenat	remenades	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1031	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	?	?	W-E	80°	E
1032	adult	D.S.	mira a l'esquerra	braç dret sobre el pit, esquerre sobre l'abdomen	entrecruades	recte	arrod.	W-E	100°	E
1032	infant	D.S.	posició zenital	mans juntis sobre el pubis	paral·leles	recte	arrod.	W-E	95°	E
1033	adult	D.S.	mira a l'esquerra	paral·lels al cos	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1034	adult	D.S.	posició zenital	juntis sobre l'abdomen	convergentis, peus juntis	arrod.	arrod.	N-S	0°	E
1037	adult	D.S.	orientat a la dreta i avall	no conservat	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	60°	E
1038	infant	D.S.	mira a la dreta	braç dret sobre el pit	convergentis, peus juntis	arrod.	arrod.	W-E	70°	E
1039	adult	D.S.	orientat a la dreta i avall	braç esquerre sobre l'abdo- men, dret sobre l'esquerre	convergentis, peus juntis	recte	arrod.	W-E	340°	E
1040	desent.	remenat	remenat	remenat	remenades	recte	arrod.	W-E	60°	E

UF	TIPUS	POSICIÓ	CAP	POSICIÓ BRAÇOS	POSICIÓ CAMES	CAP- ÇAL	PEUS	ORI- ENT.	° N	AIXO- VAR
1041	adult	D.S.	posició zenital	mans juntes sobre el pubis	paral·leles	recte	arrod.	W-E	60°	E
1042	adult	D.S.	no conservat	no conservat	no conservades	?	?	W-E	62°	E
1043	adult	D.S.	posició zenital	junts sobre l'abdomen	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1044	adult	D.S.	mira a l'esquerra	junts sobre l'abdomen	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1045	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1047	adult	D.S.	mira a l'esquerra	junts sobre l'abdomen	convergens, peus junts	recte	rectes	W-E	80°	E
1048	adult	D.S.	mira a la dreta	junts sobre l'abdomen	convergens, peus junts	recte	arrod.	W-E	80°	sivella
1049	desent.	remenat	remenat	remenat	remenades	?	?	W-E	80°	E
1050	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	?	arrod.	W-E	80°	E
1051	adult	D.S.	mira a l'esquerra	no conservat	no conservades	recte	?	W-E	100°	E
1053	infant	D.S.	posició zenital	mans juntes sobre el pubis	convergens, peus junts	?	rectes	W-E	90°	E
1055	adult	D.S.	mira a la dreta	junts sobre l'abdomen	convergens, peus junts	recte	rectes	W-E	80°	E
1056	infant	D.S.	no conservat	no conservat	no conservades	arrod.	arrod.	W-E	80°	E
1057	adult	D.S.	mira a la dreta	flexionats i creu	convergens, peus junts	recte	arrod.	W-E	80°	E
1058	desent.	remenat	remenat	remenat	remenades	arrod.	perduts	W-E	80°	E
1059	adult	D.S.	posició sagital	junts sobre l'abdomen	no conservades	recte	perduts	W-E	80°	E
1061	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	perdut	arrod.	W-E	80°	E
1062	adult	D.S.	no conservat	no conservat	paral·leles	perdut	arrod.	S-N	175°	E
1064	adult	D.S.	mira a l'esquerra	mans juntes sobre el pubis	no conservades	recte	?	W-E	80°	E

D.S.= decíbit supf

arrod.= arrodonida

E = inexistient

irr.= irregular

?= indeterminat/s

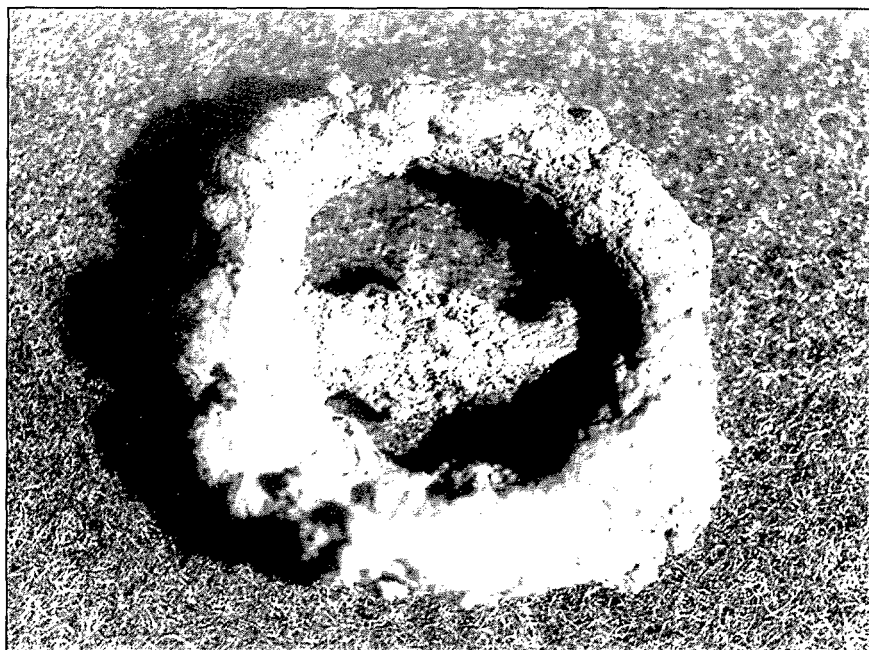

Aixovar o dipòsit funerari

Quan ens referim a aixovar, parlem d'elements de la indumentària del finat o de la vestimenta funerària, mentre que es pren el dipòsit com aquells objectes dipositats *ex professo* amb una finalitat diferent, com és el cas de monedes, objectes de ceràmica, ofrenes, etc. Amb aquesta observació podem parlar només d'un aixovar, una sivella de ferro i tres dipòsits funeraris, dues monedes i un bocí de bronze de definició indeterminada.

La tomba 1008 va aportar un diner de tern de Jaume II de Catalunya i Aragó (1267-1327)¹⁴.

Un altre aspecte és l'existència en els farciments de les tombes de fragments ceràmics, que no els podem incloure ni com a part de l'aixovar ni del dipòsit, car procedeixen de l'acte del sebolliment i, per tant, són elements integrants del propi farciment¹⁵.

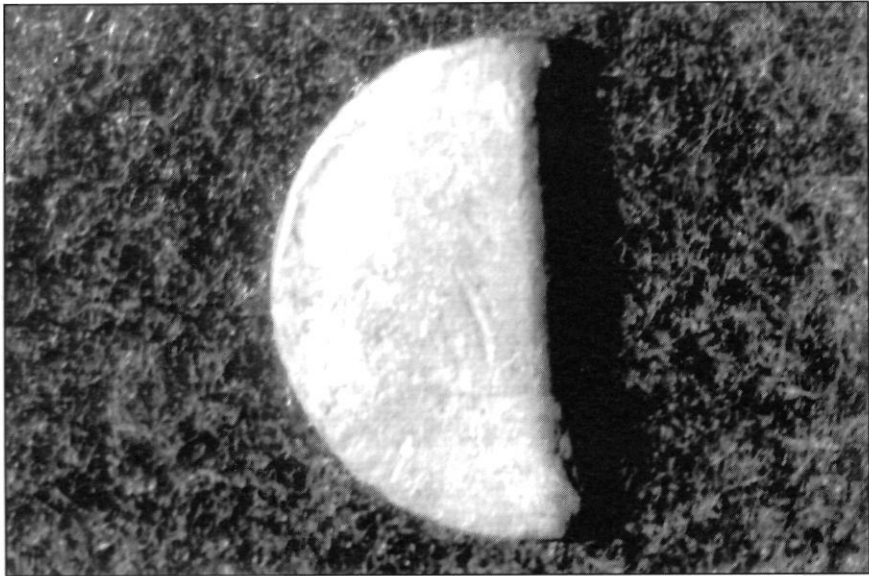
Figura 23. Unitat funerària 1048. Sivella de ferro

14. Anvers: + BARQUINONA, bust coronat a l'esquerra. Revers: IACOB. REX, creu patent.

15. Les monedes medievals s'estudien a l'annex. Agraïco a Jaume Felip i Sánchez les informacions respecte al tema.

Figura 24. Unitat funerària 1008. Anvers i revers d'un diner de tern de Jaume II de Catalunya i Aragó (1267-1327)

Figura 25. Unitat funerària 1009. Moneda de bronze doblegada i no identificada

Senyalitzacions funeràries: esteles

Coneixem un nodrit conjunt d'esteles procedent del convent de Sant Francesc, gairebé totes recuperades per les actuacions del Museu de Montblanc i publicades recentment. Una altra peça es va recuperar el 1994, dues procedents de la intervenció realitzada el 1995, encara que localitzades fora del seu context original. Darrerament hem tingut notícia d'una darrera estela, en mans particulars. Tot seguit fem esment de les darreres troballes, que completen l'inventari publicat en els números 9 i 11 dels *Aplecs* (MENCHON 1991: 171-214, 1993c: 25-67).

Estela núm.: 7

Inventari: CAT 1707 MTB 19¹⁶

Inventari excavació: M.S.F.95-1001.1

Procedència: UE 1001

Alçada total: 55 cm

Diàmetre disc: 48 cm

Gruix 1: 6+? cm

Gruix 2: 6+? cm

Gruix 3: 6+? cm

Coll: 30 cm

Amplada peu: 24 cm

Material: pedra sorrenca

Conservació: es troba força malmesa, la cara A està molt erosionada i s'ha partit longitudinalment pel perfil

Tipologia cap: discoïdal

Tipologia peu: recte

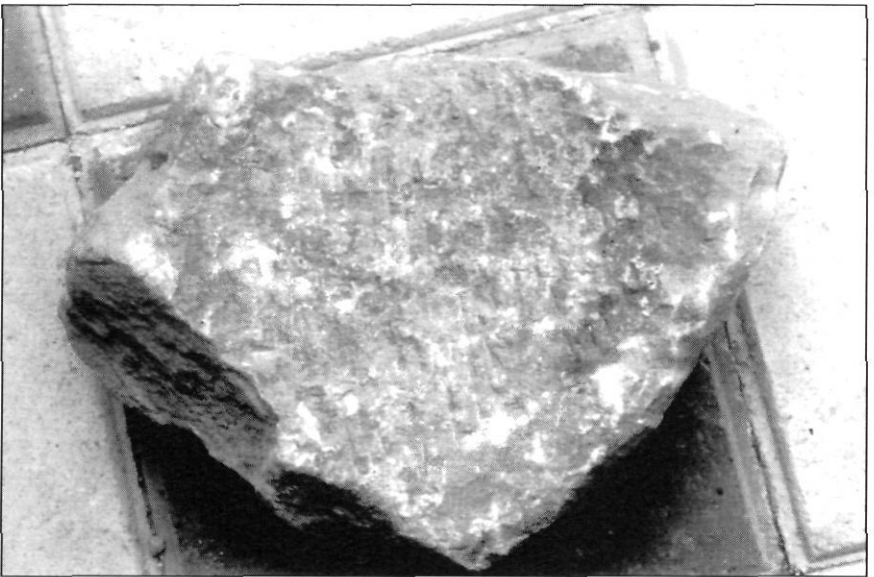
16. Se segueix l'ordre de numeració de les peces començant pel número 19 en l'inventari general, i 7 en el de Sant Francesc, per donar continuïtat a l'article anterior. La denominació codificada en el número d'inventari de les esteles respon a la metodologia utilitzada en classificar-les mitjançant un sistema alfanumèric que especifiqui mitjançant un codi, la procedència i el número de cada peça. Així s'especifica la comarca i municipi d'on procedeix pel sistema establert per l'Institut Cartogràfic de Catalunya. En aquest, cada comarca té un número de codi així com cada municipi. A la Conca, li correspon el 17 i a Montblanc, el 07. Les sigles de cada peça seran doncs: CAT (abreujament de Catalunya) + numeral de la comarca + número del municipi + abreujament del municipi + número d'estela. En aquest cas seran CAT 17 07 MTB + núm. estela.

En donar les mides de les peces hem adoptat el següent codi: en el cas que la mida sigui d'una part trencada i que podem reconstruir, la posem entre parèntesis (x); en el cas que no es pugui s'acompanya d'un interrogant i un signe de sumar (x+?). Gruix 1 és la mida del gruix de la peça a l'alçada del cap, Gruix 2 al coll i Gruix 3 al peu (MENCHON 1993b: 155-172).

Decoració cara A: creu patent dins una bordura simple
Decoració cara B: –
Decoració perfil: –
Tècnica cara A: baix relleu pla
Tècnica cara B: –
Tècnica perfil: –
Bibliografia: inèdita
Observacions: –

Figura 26. Estela núm. 7

Figura 27. Estela núm. 8

Estela núm.: 8

Inventari: CAT 1707 MTB 20

Inventari excavació: M.S.F.95-1001.2

Procedència: UE 1001

Alçada total: 18+? cm

Diàmetre disc: –

Gruix 1: 9 cm.

Gruix 2: –

Gruix 3: –

Coll: –

Amplada peu: –

Material: pedra calcària

Conservació: es conserva només un bocí de disc

Tipologia cap: discoïdal

Tipologia peu: –

Decoració cara A: s'aprecien restes d'ones dins una bordura simple, a l'estil de l'escut de la família Anglesola

Decoració cara B: veiem només una bordura simple

Decoració perfil: –

Tècnica cara A: incisió i polit

Tècnica cara B: baix relleu pla

Tècnica perfil: –

Bibliografia: inèdita

Observacions: –

Estela núm.: 9

Inventari: CAT 1707 MTB 21

Ubicació actual: església de Sant Francesc

Procedència: de l'enderrocament, sense seguiment tècnic, de la Muralleta del convent. Any 1994

Alçada total: 40 +? cm

Diàmetre disc: 37 cm

Gruix 1: 12 cm

Gruix 2: –

Gruix 3: –

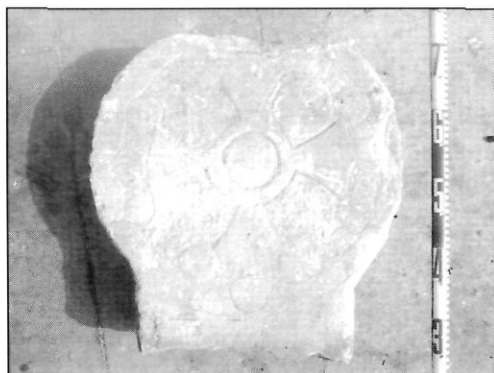
Coll: 12 cm

Amplada peu: –

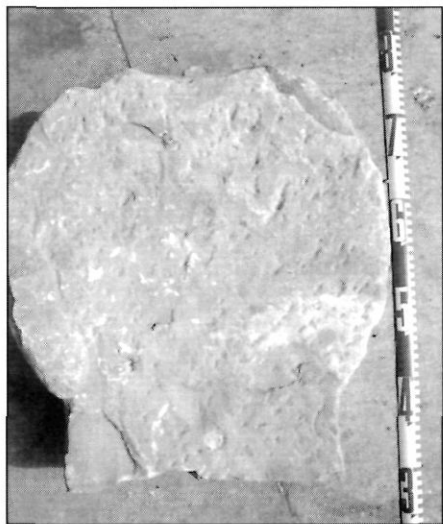
Material: pedra sorrenca

Conservació: conserva només el disc tot i que el seu cap és escapçat

- Tipologia cap:** discoïdal
Tipologia peu: recte
Decoració cara A: dins una bordura simple, creu d'Oc nusada, amb decoració de flors de sis pètals als cantons del cap
Decoració cara B: no conservada
Decoració perfil: –
Tècnica cara A: baix relleu pla
Tècnica cara B: baix relleu pla
Tècnica perfil: –
Bibliografia: *Enderrocament 1994*
Observacions: –

Figura 28. Estela núm. 9

Estela núm.: 10

Inventari: CAT 1707 MTB 22

Procedència: de les runes procedents de l'enderroc, sense seguiment tècnic, de la Muralleta del convent, any 1994

Alçada total: 33 cm

Diàmetre total: 33 cm

Gruix 1: 11 cm

Gruix 2: –

Gruix 3: –

Coll: 17 cm

Amplada peu: –

Material: pedra calcària

Conservació: conserva només el disc

Tipologia cap: discoïdal

Tipologia peu: –

Decoració cara A: dins una bordura simple, patent nusada

Decoració cara B: dins una bordura simple, tres rocs

Decoració perfil: –

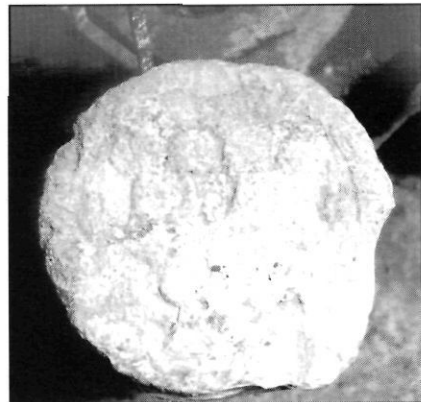
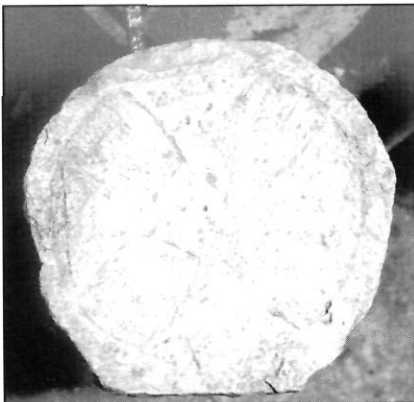
Tècnica cara A: baix relleu molt pla, al cor del disc, empremta de compàs

Tècnica cara B: baix relleu molt pla

Tècnica perfil: –

Bibliografia: inèdita

Observacions: –

Figura 29. Estela núm. 10

Aquestes peces completen el conjunt d'esteles montblanquines. Quant a característiques, en general no difereixen de les fins ara estudiades, havent-les de datar a la baixa edat mitjana.

RITUAL FUNERARI

L'estudi de les tombes de Sant Francesc ens pot atansar a com devia ser el ritual funerari baix medieval. Tot i aquesta intenció, cal manifestar que el tema a Catalunya ara comença a ser conegut, especialment gràcies als treballs de Riu i To (RIU 1982: 29-57; TO 1985: 74-96).

Si seguim aquests estudis, caldria pensar que l'elecció de sepultura era un fet personal que es manifestaria expressament pels difunts, i que es fa palès especialment en els testaments.

Sovint el testador no tan sols elegia el cementiri, sinó també el lloc d'aquest per ser sebollit, especialment succeeix amb la noblesa i després la burgesia, que es fan erigir capelles funeràries o criptes a les esglésies, com també succeeix a Sant Francesc, amb l'estructura adossada al mur nord, amb escut dels Llordat, segons Liaño (LIAÑO 1976: 131). L'elecció de la tomba estava acompanyada d'una donació *post obitum*, en la qual se cedien de forma parcial o total els béns del difunt.

Presumiblement el finat era objecte de lavatori. Sant Gregori el Gran comenta aquest costum a la Itàlia del segle VI i al segle XI es documenta a Catalunya. Els cadàvers eren rentats per familiars o clergues que rebien una remuneració. Es rentava, amortallava i exposava als familiars i als amics, els quals el vetllaven tres dies fins a la seva inhumació.

És interessant la dada que Guitard de Barberà, el 1005, va vendre el seu elm i la seva llança per pagar els *vestimenta tumularia*, fet que demostra que les despeses funeràries, com ara, no eren barates. Les excavacions arqueològiques han descobert a Santa Maria de la Piscina (San Vicente de Sonsierra, la Rioja) restes del que podrien ser la piscina i el banc per rentar el difunt, cas que també s'ha palesat al fossar del castell de Calafell (LOYOLA *et alii* 1990; SANTACANA 1986). En aquest context, és molt interessant la decoració pintada d'una de les naus laterals de l'església del monestir cistercenc de Santa Maria de Huerta, amb la imatge de la vetlla del difunt sobre un banc de pedra on seria rentat (RIU 1982: 29-57).

Partint de la postura dels esquelets a les tombes de Sant Francesc, cal suposar que aquests serien amortallats, de manera que romandrien —excepte els cranis que tendeixen a desplaçar-se a un costat i deixar oberta la mandíbula— en la postura en la qual es van embolcallar. Hi ha, però, un cas

en què potser s'enterrava amb abillament personal: un cinturó, del qual s'ha conservat la sivella de ferro.

Després de la vetlla, el cadàver es traslladava al fossar a espatlles o dalt d'un carro, en processó oberta per creu i ciris. En acabar la cerimònia els familiars i els amics es reunien a la casa del difunt per celebrar l'àpat funerari, el *dinar dels morts* documentat entre els segles XII i XIV i amb llarga perduració. Abans, però, els assistents fan unes d'ablucions rituals. L'àpat es formava de carn, pa i vi.

L'excavació ens ha mostrat que el difunt s'enterrava en una fossa no gaire fonda oberta al terreny, amb capçalera rectangular i peus arrodonits. El cos es col·locava sobre el terra, no havent-hi evidències que hi hagués caixa o baiards. L'enterrament es marcava amb una estela a la capçalera, o potser també amb una altra als peus.

Quan els finats s'enterraven a la fossa familiar, o la pròpia afectava la d'altri, els ossos remoguts eren soterrats altre cop en clots (osseres o desenterraments) o dins la mateixa tomba.

L'existència de tombes amb diversos individus enterrats demostra la necessitat d'una senyalització sepulcral —estela— i un llaç familiar entre aquests. És lògic, doncs, pensar que els enterraments es corresponen amb grups familiars.

Aquest fet seria corroborat per l'estudi antropològic dels esquelets. Tot i això, malgrat l'extensió de l'excavació, hi ha alguns agrupaments de tombes que potser siguin causats per aquest llaç familiar, com el cas de les 1012, 1013, 1014, o 1007, 1009, 1024, 1025, 1026 al sector est, o 1056, 1057, 1059, 1061, 1062; 1038, 1044, 1053, 1056; 1041, 1042, 1049 o 1043, 1049, 1050 al sector oest.

És significativa la poca quantitat d'enterraments infantils detectats, fet que fa sospitar la possibilitat de l'existència d'una zona per als albats.

És versemblant pensar que el sector oest és la zona funerària més moderna, i s'hi poden observar algunes referències respecte al sector est. Allí els enterraments sembla que estan fets *ex professo* per a cada mort, de manera que el cadàver encaixa a la fossa. A l'oest, en canvi, fa la impressió que les fosses es van obrir, diguem-ho així, en sèrie, potser en un moment històric amb forta mortalitat. Però la manca, a excepció d'un enterrament al sector est, de capes de calç, no permet donar suport a la idea. Qui diu que aquestes tombes més llargues, l'espai entre la capçalera i el cap del difunt no s'utilitzen per clavar alguna de les esteles funeràries procedents del fossar?

Quant als dipòsits funeraris, no en tenim quasi cap constància, a excepció d'una tomba que tenia un diner de tern de Jaume II, fet que evoca la tradició precristiana de l'òbol per pagar al barquer Caront.

A la baixa edat mitjana comencen a reaparèixer dipòsits funeraris a les tombes. Aquest fet potser es pot relacionar amb el dogma del purgatori.

Els estudis apunten que el purgatori «apareix» a partir del segle XII, i va comportar un fort canvi de posicionament davant de la mort. El purgatori és una jardí on les ànimes dels benaurats descansen abans d'entrar al cel. Seria a la terra, però sense sotmetre's a les lleis de la natura, i en ell hi ha una certa possibilitat de purgar els pecats de la vida terrenal mitjançant la pregària (AGUIRRE 1995: 107-126).

Aquesta possibilitat, elevada a dogma de fe al Concili de Trento, fa que els vius es puguin desfer una mica de l'angoixa davant la mort. Llavors s'incrementarien les butlles, les oracions, els oficis pels avantpassats, en capelles, els panteons... amb la idea de rescatar del purgatori els éssers finats. Així s'expliquen les indulgències en forma de donacions econòmiques, obres de caritat, etc., que van portar nombrosos beneficis a l'Església.

Tal vegada, en aquest context, on no es fa tan necessari un ascetisme a la vida terrenal, i es pot permetre una vida més relaxada sense tanta por a l'infern, és quan reapareixen, encara que de forma tímida, aixovars i dipòsits funeraris a les tombes baix medievals (CASA 1995: 307-316).

Quant a l'orientació de les tombes, tot i les limitacions de l'excavació, es pot observar clarament que segueixen la façana principal de l'església, de manera que caldria pensar també en alguna mena de vial per accedir-hi, però que no l'hem pogut localitzar. Els enterraments nord-sud poden tenir aquesta orientació per condicionants espacials.

CRONOLOGIA

Quant a la cronologia dels enterraments, ens hem de basar en la documentació del convent, la tipologia dels enterraments i els escassos materials.

Hem localitzat, bé que fora de context, diverses noves esteles funeràries discoïdals, una d'aquestes seccionada, i l'altra un bocí de disc, que s'afegeixen a les sis publicades anteriorment. La decoració de les noves esteles, junt a les seves característiques, ens porta a datar-les entre final del segle XIII i especialment en el segle XIV.

Ja hem esmentat més amunt la problemàtica cronològica de la construcció de l'església de Sant Francesc. És plausible pensar que la construcció de

l'església va ser una obra de la segona meitat del segle XIII fins a principi del XIV. D'altra banda, la tipologia dels enterraments en fossa es localitza en els nivells superiors de diferents necròpolis catalanes, cas de l'Esquerda a Roda de Ter, la Santa Creu del Joglar (Osona) i la darrerament publicada de Sant Martí de Lleida, que apunten a una datació a partir del segle XIII (GALLART 1986: 129-154; GALLART *et alii* 1991; OLLICH 1982: 105-147; PADILLA 1982: 155-176; RIU 1982: 29-57).

Quant als materials procedents de les tombes, les poques peces exhumades, gairebé engrunes, apunten a aquesta cronologia, és a dir a partir del segle XIII o millor el XIV. En efecte, a la tomba UF 1008 es va localitzar una moneda de tern de Jaume II, datable a final del segle XIII. En diferents enterraments hem pogut localitzar bocins ceràmics baix medievals. Es tracta de ceràmica de coberta plumbífera, olles, i algun trosset de ceràmica verda i morada (o verd i manganès) de producció catalana i datable en el segle XIV.

Aquestes dades ens fan suposar que es tracta de part d'una necròpolis datable a partir de final del segle XIII i especialment del XIV. L'hem de relacionar, vista l'existència d'enterraments infantils, amb l'ús funerari baix medieval d'enterrament en monestirs i convents, i especialment a partir del segle XIII en els de les ordres mendicants. Així tindriem, a les portes de l'església de Sant Francesc, una necròpolis de persones relacionades amb el convent d'una forma o altra, mentre que a la capçalera de l'església hauríem de pensar que hi hauria el cementiri propi dels franciscans.

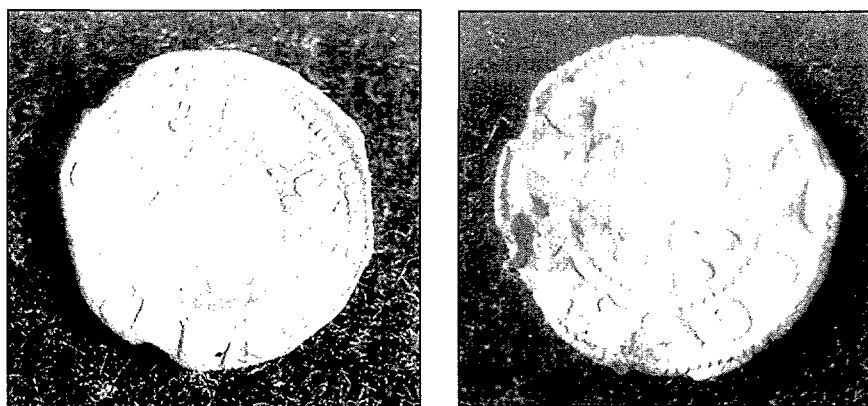

Figura 30. Unitat funerària 1079. Anvers i revers d'un diner de tern de Jaume I de Catalunya i Aragó (1208-1276)

Quant al mur 1066, hem suposat en principi que es podria tractar del tancament septentrional del fossar medieval, amb una porta, UE 1069, just davant de la portalada de l'església de Sant Francesc. Malaguanyadament no se n'ha pogut establir la seva cronologia absoluta, tot i que la relació amb el mur 1077 i la seva estratigrafia associada, ens porten a una datació medieval. En efecte, en un dels estrats documentats en aquest sondeig (UE 1079) aporta un diner de tern de Jaume I (1208-1276)¹⁷.

CONSIDERACIONS FINALS

L'excavació de la necròpolis descoberta davant de l'entrada de l'església de Sant Francesc de Montblanc ens forneix d'una sèrie de dades força interessants per al bon coneixement de l'arqueologia funerària medieval de la Catalunya Nova.

Es tracta d'una necròpolis baix medieval, datable a partir de final del segle XIII, i en especial del XIV, que hem de relacionar amb l'ús funerari de l'església framenor de part de la població montblanquina o d'altres persones relacionades amb el convent, mentre que caldria cercar el fossar monàstic a la capçalera de l'església.

Ens trobem, doncs, amb una localització d'una necròpolis de laics en un lloc usual en aquests tipus d'enterraments, com veiem a la galilea del monestir de Poblet o al costat de la porta de l'església del de Vallbona (CABESTANY 1982b: 203-219). Si relacionem la necròpolis descoberta amb el món funerari del Montblanc, podem conèixer una mica millor la seva estructuració.

El primer cementiri de Montblanc s'hauria de localitzar entre la primitiva església de Santa Maria i el Palau dels Josa. Entre 1330 i 1400 seria a la banda de llevant de l'església de Sant Miquel [PORTA 1984: 18 (464)-20(466)]. Quant a Sant Francesc, hem de veure els enterraments laics en relació amb l'empenta que va tenir la implantació de les ordres mendicants durant la baixa edat mitjana.

A l'edat mitjana els franciscans van tenir un bon acolliment, van gaudir de la simpatia de la reialesa i la noblesa, fet que es palesa en les fundacions al llarg del país, i moltes donacions i adscripcions al Císter —pensem en Poblet— van passar als framenors, segurament també a l'hora d'enterrar-se (CABESTANY 1982a: 265-276, 1982b: 203-219).

17. Les monedes medievals s'estudien a l'annex. Agraïeix a Jaume Felip i Sánchez les informacions respecte al tema.

Altisent, quan parla de la disminució de vocacions de conversos a Poblet a la segona meitat del segle XIII es deuria entre altres “a l'èxit dels ordes mendicants, que haurien absorbit, segons això, gran nombre de les vocacions que, altrament, haurien entrat a la vida monàstica cistercenca” (ALTISENT 1974: 142).

Després del papat a Avinyó, l'Europa mediterrània té un gran afany penitencial, en bona part per l'acció i la popularitat de sant Francesc, sant Eloi, sant Domènec o sant Lluís d'Anjou (NÚÑEZ 1988: 9-19). A la Castella del segle XV, les preferències de mortalla anaven cap a l'ús de l'hàbit franciscà, seguit de lluny per benets, dominics, mercedaris i cistercencs. Així, doncs, no estranya que el cementiri de la plaça de Sant Francesc sigui un fossar de laics relacionats amb el convent.

BIBLIOGRAFIA

AGUIRRE, A. (1995): “Antropología de la estela funeraria. Repaso de la cuestión e hipótesis de interpretación” dins de les actes del *VI Congreso Internacional de Estelas Funerarias. Pamplona, 24-28 de Abril de 1995*, a *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, núm. 65, pàg. 107-126.

ALTISENT, A. (1974): *Història de Poblet*, Poblet.

CABESTANY, J.F. (1982): “Esteles del Museu de Poblet. Segles XII-XIV”, dins d'*Acta/Mediaevalia*, núm. 4, pàg. 265-276.

CABESTANY, J.F. (1982): “Els enterraments amb sarcòfag del monestir de Poblet (segles XII a XIV)”, dins de *Necròpolis i Sepultures Medievals a Catalunya*, de l'*Acta/Mediaevalia* annex I, pàg. 203-219.

CASA, C. de la (1995): “La muerte en la Edad Media peninsular”, dins d'*Arqueología da Morte. Arqueología da Morte na Península Ibérica desde as Orixes ata o Medioevo. Xinzo de Limia (Galícia)*, Biblioteca Arqueohistòrica-Limia, núm. 3, Limia, pàg. 307-316.

DALMASES, N.; JOSÉ PITARCH, A. (1985): *L'època del Císter*, Barcelona.

DUPRÉ, X. (1983): “Iglesia de Sant Francesc. Montblanc”, dins d'*Arqueologia 91*, pàg. 193.

DUPRÉ, X. (1985): “Prospeccions arqueològiques a Sant Francesc de Montblanc”. Informe. Mecanoscrit, 11 de març de 1985. (Hi ha una còpia amb planimetria al Museu-Arxiu de Montblanc i Comarca).

GALLART, J. (1986): “Excavacions a la necròpolis de l'església de Sant Martí de Lleida”, dins de *Setmana d'Arqueologia Medieval*, Lleida, pàg. 129-154.

GALLART, J. *et alii* (1991): *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*. Lleida.

GINÉ, M. A. (1989): "Establiments franciscans a Catalunya. Arquitectura franciscana" dins d'*Acta/Mediaevalia*, núm. 10, pàg. 125-143.

KLIEMANN, K. (1988): "La orientación de las sepulturas medievales", dins de les *Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol 3, Madrid, pàg. 495-500.

LIAÑO, E. (1976): *Contribución al estudio del gótico en Tarragona*, Tarragona.

LOYOLA, E., *et alii* (1990): *El conjunto arqueológico de Santa María de la Piscina (San Vicente de Sonsierra)*. Logroño.

MENCHON, J. (1991): "Les esteles funeràries del Museu de la Conca de Barberà (I): peces procedents de les esglésies de Sant Francesc i Sant Miquel de Montblanc", dins d'*Aplec de Treballs*, núm. 10, pàg. 171-214.

MENCHON, J. (1993a): "Anotacions a l'estudi de les esteles discoïdals de la Conca de Barberà", dins de *Les esteles discoïdals dels Països Catalans, estat de la qüestió, Reus 1988*, Reus, pàg. 155-172.

MENCHON, J. (1993b): "Aspectes metodològics i terminològics al voltant de l'estela discoïdal", dins de *Les esteles discoïdals dels Països Catalans, estat de la qüestió, Reus 1988*, Reus, pàg. 51-75.

MENCHON, J. (1993c): "Les esteles funeràries del Museu de la Conca de Barberà (II): peces procedents de Montblanc i Sabella de la Conca" dins d'*Aplec de Treballs*, núm 11, pàg. 25-67.

MENCHON, J. (1994): "Algunas cuestiones metodológicas en el estudio de las estelas de los Països Catalans" dins de les actes del *Hilari Buruzko Nazioarteko IV Kongresua / IV Congreso Internacional sobre la estela funeraria / IV Congrès International sur la stèle funéraire, Donostia 1991*, Sant Sebastià, pàg. 553-576.

MENCHON, J. (1995): "Excavacions arqueològiques d'època medieval a la vila de Montblanc", dins de *Catalunya Romànica*, vol. XXI "El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, la Conca de Barberà, El Priorat", Barcelona, pàg. 492-493.

MENCHON, J. (1996): *Arqueologia funerària medieval a la Conca de Barberà. Estat actual*, Montblanc.

MORERA, E. (s/a): *Geografia General de Catalunya. Província de Tarragona*, Barcelona.

NÚÑEZ, M. (1988): “La indumentaria como símbolo en la iconografía funeraria”, dins de *La idea y el sentimiento de la muerte en la Historia y en el Arte de la Edad Media*, Santiago de Compostel·la, pàg. 9-19.

OLLICH, I. (1982): “Tipologia de les tombes de la necròpolis medieval de l’Esquerda (Osona)”, dins de *Necròpolis i Sepultures Medievals a Catalunya a Acta/Mediævalia*. Annex I, pàg. 105-147.

PADILLA, J. I. (1982): “La necròpolis de Santa Creu de Joglars (Osona)”, dins de *Necròpolis i Sepultures Medievals a Catalunya, a Acta/Mediævalia*. Annex I, pàg. 155-176.

PALAU, A. (1930): “Breves noticias sobre la villa de Montblanc”, dins d’*Aires de la Conca* 23/10/1930.

PALAU, A. (1931): *La Conca de Barberà II. Guia de Poblet*, Barcelona.

PORTA, J. M. (1984): “El cementiri general de Montblanc”, dins de *L’Espitllera*, núm. 35, pàg. 18 (464)- 20(466).

RIU, M. (1982): “Alguns costums funeraris de l’edat mitjana a Catalunya”, dins de *Necròpolis i Sepultures Medievals a Catalunya, a Acta/Mediævalia*. Annex I, pàg. 29-57.

SOLÉ, X. i MENCHON, J. (1994): “Técnicas de talla en las estelas funerarias de época medieval en Catalunya” dins les actes del *Hilarri Buruzko Nazioarteko IV Kongresua / IV Congreso Internacional sobre la estela funeraria / IV Congrès International sur la stèle funéraire, Donostia 1991*, Sant Sebastià, pàg. 515-536.

TO, Ll. (1985): “L’evolució dels ritus funeraris a Catalunya a través dels testaments (segles X-XII)”, dins de *Lambard. Estudis d’art medieval*, vol III, pàg. 74-96.

SANTACANA, J., (1986): *L’excavació i la restauració del castell de la Santa Creu (Calafell, Baix Penedès)*. Barcelona.

ANNEX: MONEDES DE LA UNITAT FUNERÀRIA 1008 I LA UNITAT ESTRATIGRÀFICA 1079 (Jaume Felip i Sánchez)

Unitat funerària 1008

Moneda localitzada al crani de l’esquelet de la unitat funerària.

Diner de tern de Jaume II (1267-1327), seca de Barcelona

Anvers: llegenda + BARQUINONA. Bust coronat cap a l’esquerra, corona amb 5 boletes

Revers: llegenda IACOB. REX. Anelles a 2n i 3r 3 espais, creu patent

Diàmetre 18 mm, posició de cunys 8 h.

Unitat estratigràfica 1079

Moneda procedent d'un estrat de terra localitzat en el sondeig 1.

Diner de tern de Jaume I (1208-1276), seca de Barcelona.

Anvers: llegenda + BARCINO. Bust coronat cap a l'esquerra, corona amb 3 puntes

Revers: llegenda IACOB. REX. Anelles a 1r i 4t espais, creu patent

Diàmetre 18 mm, posició de cunys 7 h.

Bibliografia

CRUSAFONT, M (1982): *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid.